

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ ФІРМ В УМОВАХ СТАБІЛІЗАЦІЇ КРИЗОВИХ ЯВИЩ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемам подолання кризових явищ засобами фінансової політики. Особлива увага приділяється впливу фінансової політики на поведінку фірми. Розглянуто проблеми розвитку економіки України крізь призму внутрішніх і світових криз. Застосовано кореляційний метод для дослідження взаємозв'язку між інструментами фінансової політики, ознаками поведінки фірм і ознаками макроекономічної стабільності.

Ключові слова: фінансова політика, макроекономічна стабільність, криза, фірма, ринкова кон'юнктура.

FISCAL POLICY AND ITS IMPACT ON THE FIRMS' BEHAVIOR UNDER CRISIS STABILIZATION OF UKRAINE ECONOMY

The main goal of the article is to find out the instruments for crisis overcoming in the national economy of Ukraine. The article is devoted to the problems of crisis overcoming by means of fiscal policy. Particular attention is paid to the impact of fiscal policy on the firms' behaviour. The scheme of mutual influence between stability policy, market conjuncture and signs of macroeconomic stability is forming. The problems of economic development of Ukraine are analyzed through the prism of domestic and international crises. The correlation method to study the ligament between fiscal policy tools (taxes and charges, budget deficit), signs of firms' behaviour (production of various products) and signs of macroeconomic stability (inflation, unemployment rate, dynamics of real GDP) is applied. It was concluded that taxes and budget deficit as the fiscal tools are the most affective on the firms' behaviour. They have to be impacted on crisis stabilization of Ukraine economy.

Keywords: fiscal policy, macroeconomic stability, crisis, firm, market conjuncture.

Кризові явища в економіці України мають місце протягом усього її існування як незалежної держави. Вони носили і суто національний характер, і виникали як наслідок світових криз. У світі як відомо для подолання наслідків криз у різні роки, після «Великої депресії», надавали перевагу одному з двох основних інструментів стабілізації – фінансовій або монетарній політиці. Фінансові інструменти досягнення певних економічних цілей у таких сферах, як виробництво, зайнятість, ціноутворення, а також у сфері зовнішньоекономічних зв'язків, були історично першими, які були застосовані у світовій практиці, і протягом певного часу досить дієвими. А в Україні до них звернулися не одразу. Особливо це стосується стимулювання розвитку підприємств (фірм), адже саме вони забезпечують споживчий попит, нові робочі місця, конкурентоздатність країни на зовнішніх ринках тощо.

Питання подолання кризових явищ через застосування інструментів фінансової політики та стимулювання розвитку фірм були розглянуті Жаліло Я.А., Демиденком Л.М., Ситницьким М.В., Орловською О.В., Мельником А.О., Хомяковим В.І., Бакум І.В., а також теоретично освітлені Базилевичем В.Д., Ватаманюком З.Г. та Панчишиним С.М.

Проте у вітчизняних дослідженнях не розглядалися залежності між окремими інструментами фінансової політики, поведінкою фірм у різних сферах економічної діяльності та ознаками економічної нестабільності (наслідками кризи).

Отже, основним завданням даної статті є виявлення дієвих інструментів фінансової політики, які б стимулювали розвиток фірм і сприяли таким чином стабілізації кризових явищ в економіці України.

На рис. 1 представлено модель механізму стабілізаційної політики за кібернетичним підходом. Ця модель відтворює причини, наявність яких спонукає державу до застосування стабілізаційної політики. До таких причин належать високі темпи інфляції, надмірне безробіття, недостатні темпи зростання реального ВВП і доходів населення, послаблення зовнішньоекономічних зв'язків. Проте слід зазначити, що нестабільність і кризу в економіці багато хто пов'язує передовсім із першими трьома несприятливими явищами [1; 2].

Стабілізаційна політика здійснюється за допомогою таких інструментів, як державні податки і видатки, пропозиція грошей, квоти та ін. [2]. Існують такі види стабілізаційної політики: 1) фінансова політика; 2) монетарна політика; 3) політика доходів; 4) зовнішньоекономічна політика.

На ефективність функціонування фірм справляють вплив усі види стабілізаційної політики. Проте найбільше на них впливають фінансова та монетарна політики.

Важливою макроекономічною умовою ефективного функціонування фірм є сприятлива ринкова кон'юнктура, яка визначається співвідношенням попиту і пропозиції товарів і послуг [2]. Відтак через інструменти фінансової та монетарної політики можна впливати на ринкову кон'юнктуру, з тим, щоб це сприяло розвитку ринкових структур. Поняття ринкова структура та ринкова кон'юнктура є невід'ємними і

взаємопов'язаними, адже перша визначає ринкове середовище, де функціонують фірми і домогосподарства (представники пропозиції і попиту відповідно).

Проте варто пам'ятати, що збільшення чи зменшення інвестиційних та споживчих витрат, а також обсягів виробництва товарів і послуг не відбувається відразу після застосування відповідних фіскальних чи монетарних інструментів. До того ж не завжди можна передбачити можливі їхні наслідки.

На рис. 1 змодельовано взаємозв'язок між фіскальною і монетарною політикою, ринковими структурами (ринковою кон'юнктурою) та основними макроекономічними цілями в Україні. Згідно із цією моделлю розвиток вітчизняних фірм, як елементів ринкових структур, стримують такі прояви макроекономічної нестабільності, як надмірні інфляція та безробіття, а також недостатні темпи зростання реального ВВП. Отож вмиле застосування основних інструментів стабілізаційної політики в Україні сприятливо впливає на ринкову кон'юнктуру, а відтак і на поведінку фірм (в контексті даної статті). З іншого боку, підвищення ефективності функціонування фірм сприятиме досягненню основних макроекономічних цілей – стабільності цін, високої зайнятості та усталеного зростання реального ВВП.

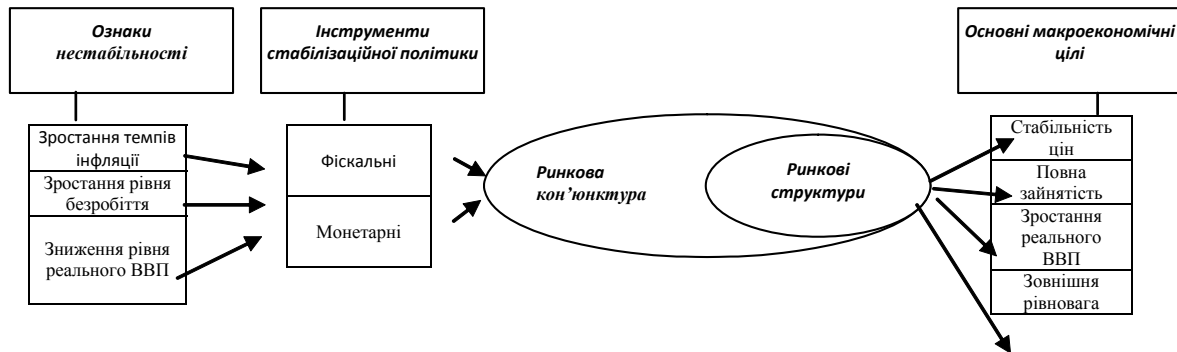

Рис. 1. Модель взаємозв'язку стабілізаційної політики та ринкових структур

Зупинимось на інструментах фіскальної політики у їхній динаміці, а саме – дефіциті зведеного бюджету, доходах з прямих (податок на прибуток підприємств) і непрямих (ПДВ) податків та витатках на основні галузі економіки. Для того, щоб дослідити зміни у ринковій кон'юнктурі з точки зору фірм, проаналізуємо динаміку інвестиційних витратків, обсягів промислової та сільськогосподарської продукції, наданих послуг, роздрібного товарообороту, сальдо поточного рахунку платіжного балансу, а також зміни у кількості малих підприємств.

У таблиці 1 представлено модель взаємозв'язку фіскальної політики, макроекономічної нестабільності та функціонування фірм в Україні в періоди внутрішніх і світових криз, що впливали на економіку країни.

Як зазначає Орловська О.В., економіка України «пережила 3 внутрішні кризи: 1990–1991 роки (період становлення української економіки), 1991–1994 роки (викликана проведенням непродуманої та необґрунтованої купоно-карбованцевої політики, що привело до суперінфляційних процесів), 2001–2004 роки (викликана зміною політичного керування та бачення майбутнього країни)» [3]. Хоча з періодом останньої кризи ми не погоджуємося, оскільки з 2001 по 2003 рік в економіці України спостерігалось поживлення. Відтак дану кризу можна визначити періодом 2004–2005 років.

У 2014 році розпочалася надзвичайно глибока системна соціально-економічна криза, яка призвела до знецінення національної валюти, гострих інфляційних процесів, погіршення зовнішньоекономічної діяльності.

Крім того національна економіка, яка є невід'ємною частиною світової економіки, протягом свого існування постраждала і від світових економічних криз. Мельник А.О. виокремлює наступні, криза СРСР (1990–1991 р.), Мексиканська і Бразильська кризи (1993–1996 р.), Азіатська і Російська кризи (1997–1999 р.), криза у США (2008 р.). Він зазначає, усі вони, окрім Мексиканської і Бразильської кризи, здійснили свій негативний вплив на економіку України [4].

Тому у таблиці 1 ми зазначили дані за роками, що стосуються впливу як внутрішніх, так і світових криз (окрім кризи СРСР 1990–1991 років, за браком даних, та Мексиканської і Бразильської кризи 1993–1996 років, через її нейтральність для національної економіки).

Дані таблиці свідчать про те, що упродовж 1992–1994 років спостерігалися не просто ознаки нестабільності національної економіки, а глибока її криза. Про це свідчить те, що інфляція сягнула рекордної позначки (10150%), стрімко зменшувався реальний ВВП. За таких умов уряд провадив стимулюючу фіскальну політику, про що свідчать великі дефіцити бюджету, особливо у 1992 році (13,8%).

У цілому у першій половині 1990-х років несприятлива ринкова кон'юнктура дещо гальмувала становлення вітчизняних фірм. Адже обсяги послуг, роздрібного товарообороту, промислової та сільгосппродукції у цей період постійно зменшувалися. Водночас кількість малих підприємств зростала, але слабкими темпами.

1997 рік характеризується стримувальною фіскальною політикою, яка продовжувала позитивні зміни в економіці країни після монетарної реформи (вересень 1996 року). В цей рік покращення майже усіх показників поведінки фірми, окрім зовнішньоекономічної діяльності – від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу збільшилося на 0.3 пункти. Спостерігається і серйозне погравлення динаміки реального ВВП, значне зменшення темпу інфляції до 10.10%. Показник рівня безробіття за МОП не можна в даному році порівнювати з попередніми, бо його почали використовувати у державній статистиці лише з 1995 року.

Азіатська та Російської кризи свій негативний вплив на економіку України здійснили у 1998 році. За даними таблиці 1 цей період характеризується збільшенням темпів інфляції та рівня безробіття, проте динаміка реального ВВП дещо покращується, очевидно через зростання інвестицій (106% порівняно з 91.2% у 1997) Вони можливо були направлені на сферу послуг, де спостерігаються темпи зростання (96,2% порівняно з 94,9% у 1997), на відміну від інших показників функціонування фірм. У 1999 році ситуація поліпшилася, зокрема сальдо поточного рахунку стало позитивним і становило 5,4% ВВП. У 2000 році погравлення ринкової кон'юнктури продовжилося. Як показують дані таблиці 1 майже всі показники діяльності фірм порівняно із 1999 роком поліпшилися.

Що ж стосується фіскальної політики, то упродовж 1998–2001 років відбувалося зниження часток надходжень до бюджету податку на прибуток і ПДВ. Це було спровоковане тим, що податкова база цих податків була дещо звужена, що, своєю чергою, було результатом надання у цей період галузевих та територіальних пільг, пом'якшення бюджетних обмежень, неефективної системи адміністрування ПДВ, стрімкого зростання сумарних обсягів збитків [5].

Частка видатків на фінансування основних галузей економіки у видатках державного бюджету у 1998 році склала 18,2%. До 2002 року цей показник знизився до 9,4% [6].

Як показує проведений аналіз, 2000 рік став визначальним щодо стабілізації економіки України. На думку фахівців Експертно-аналітичного центру „Соціум”, на цей час країна вичерпала негативний потенціал для подальшого падіння економіки, оскільки за період 1991–2000 років вже було втрачено 2/3 ВВП [7]. Однак у наступні роки погравлення економіки було хитким [8].

Такі неоднозначні наслідки стабілізаційної політики позначилися і на стані ринкової кон'юнктури, а, отже, і на функціонуванні фірм.

Наслідком такої політики, як зазначають Хомяков В.І. та Бакум І.В., стало погіршення галузевої структури вітчизняної економіки. У ній зросла частка сировинних галузей і знизилася частка таких наукоємних галузей, як машинобудування, високотехнологічні галузі хімічної промисловості та інші. Відбулося зменшення або навіть повне витіснення виробництва товарів складної наукоємної конструкції на більш прості [9].

Наслідками внутрішньої кризи 2004–2005 років, за даними таблиці 1, у 2005 році, порівняно з 2004, стало погіршення одних показників функціонування фірм та покращення інших, зокрема роздрібного товарообороту майже на 2 пункти, кількості малих підприємств на 0.5 пункти. При цьому зменшилися темп інфляції та рівень безробіття, але, що є негативним, зменшилася і динаміка реального ВВП. З боку фіскальної політики – зменшився дефіцит зведеного бюджету і збільшилися доходи з ПДВ, що є позитивним.

Світова криза 2008 року глибоко зачепила економіку України, її наслідки проявилися безпосередньо у 2008 році і в подальші роки. Вже в 2008 році, як показують дані таблиці 1, зменшилися обсяги промислової продукції (94.8%) та інвестиції (94.7%). В 2009 іще більше погіршилися ситуація, зачепивши інші показники функціонування фірм.

У здійсненні фіскальної політики дефіцит зведеного бюджету зріс і продовжував зростати (1,3% – 2008, 3,9% – 2009, 6% – 2010). Проте збільшилася частка доходів бюджету з ПДВ, але зменшилися видатки.

І все це відбувалося на фоні збільшення темпів інфляції, рівня безробіття і зменшення динаміки реального ВВП Ситуація почала покращуватися лише у 2010 році.

Причиною сучасної внутрішньої глибокої системної соціально-економічної кризи стала втрата певної території (Крим), війна на сході країни, і як наслідок, «політична криза, зруйнована інфраструктура та розвал економічних зв'язків та механізмів, що вибудовувались в Україні за останні 20 років» [6].

Дані таблиці 1 показують погіршення практично усіх показників і фіскальної політики, і функціонування фірм, і макроекономічної стабільності. Проте 2014 рік лише початок даної кризи і наслідки її проявлятимуться у наступні роки.

Для того, щоб глибше проаналізувати взаємозв'язок показників фіскальної політики, функціонування фірм і макроекономічної стабільності між собою розглянемо таблицю 2, де наведено результати множинної кореляції (розраховано за допомогою табличного редактора Microsoft Excel – Сервіс – Аналіз даних – Корреляція).

Розглянемо, тісноту зв'язку між основними інструментами фіскальної політики та ознаками макроекономічної стабільності України. Тісний зв'язок, як відомо, між змінними має місце, коли значення коефіцієнта кореляції наближається до одиниці.

Обернений тісний зв'язок прослідковується між рівнем безробіття і динамікою реального ВВП та усіма наведеними інструментами фіскальної політики. Тіснота зв'язку між темпом інфляції і фіскальним

інструментарієм прослідковується лише за доходами від податків. Отже, зважене податкове регулювання дозволить стабілізувати кризові явища національної економіки.

Таблиця 1

Модель механізму взаємозв'язку між фінансовою політикою, інфляцією, безробіттям, ВВП та функціонуванням ринкових структур в Україні (у розрізі їхнього впливу на поведінку фірм)*

Показники	1992	1993	1994	1997	1998	1999	2000	2004	2005	2008	2009	2010	2014
Основні інструменти фінансової політики													
Дефіцит зведеного бюджету, у % до ВВП	13,8	5,1	8,9	6,6	2,2	1,5	0,6	3,2	1,8	1,3	3,9	6	5
Доходи з податку на прибуток підприємств, % (частка) у доходах	22,7	29,2	27,33	20,60	19,69	19,32	15,67	17,66	17,49	16,07	12,11	12,83	8,81
Доходи з ПДВ, % (частка) у доходах	39,65	34,68	24,84	29,32	25,80	25,58	19,22	18,28	25,19	30,92	30,99	27,44	41,49
Видатки на основні галузі економіки, % (частка) у видатках	37,19	24,28	33,16	12,94	18,17	17,26	12,85	14,03	10,29	12,51	10,81	10,69	8,34
Ознаки поведінки фірм													
Інвестицій, %, темпи зростання	63,10	89,70	77,50	91,20	106,10	100,40	114,40	128,00	101,90	94,7	58,5	97,1	75,9
Обсяг промислової продукції, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	93,60	92,00	72,70	99,70	99,00	104,00	112,40	112,50	103,10	94,8	78,1	111,2	89,9
Обсяг продукції сільськогосподарства, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	91,70	101,50	83,50	98,10	90,20	93,10	109,80	119,70	100,10	117,1	98,2	98,5	102,2
Обсяг реалізованих послуг, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	78,00	77,10	96,70	94,90	96,20	93,80	107,70	124,40	116,40	112,8	88,9	103,2	95,3
Роздрібний товарооборот, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	82,00	65,00	86,40	100,20	93,40	92,90	108,10	121,90	123,40	117,3	79,1	110,1	90
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу, % до ВВП	0,00	0,00	-2,40	-2,70	-3,00	5,40	4,60	10,60	3,00	-7,2	-1,5	-2,2	-4
Малі підприємства, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	143,87	125,16	101,20	141,52	127,28	113,68	110,55	103,91	104,13	94,3	103,8	103,6	86,8
Ознаки макроекономічної стабільності													
Темп інфляції, %	2000,0	10150,0	400,0	10,1	20,0	19,2	25,8	12,3	10,3	22,3	12,3	9,1	24,9
Рівень безробіття за МОП, %	0,0	0,0	0,0	8,9	11,3	11,6	11,6	8,6	7,2	6,4	8,8	8,1	9,3
Динаміка реального ВВП, % до попереднього року	90,1	85,8	77,1	97,0	98,1	99,8	105,9	112,1	102,7	102,1	85,2	104,1	93,1

* За даними [6; 8]

Розглянемо тісноту зв'язку між основними інструментами фінансової політики та ознаками функціонування фірм. Отже, за даними таблиці 2 тісний обернений зв'язок прослідковується між дефіцитом бюджету та інвестиціями (-0,84). Це означає, що чим вищий дефіцит бюджету, тим нижчими темпами зростають інвестиції і навпаки. Тісний обернений зв'язок також має місце між часткою податку на прибуток у доходах бюджету і динамікою обсягу промислової продукції і роздрібного товарообороту (-0,82 і 0,84 відповідно), а також між часткою податку з ПДВ у доходах бюджету і динамікою обсягу роздрібного товарообороту та кількості малих підприємств (-0,7 і 0,79 відповідно).

У той же час має місце слабкий обернений зв'язок дефіциту бюджету та зміни обсягу сільгосппродукції та слабкий прямий – зі зміною кількості малих підприємств. Адже, за статистичними даними інвестиції у сільське господарство є порівняно незначними [6]. Зростають інвестиції у галузі, які мають швидкий оборот, що не вимагає значних оборотних коштів (харчова промисловість, надання комерційних інформаційних послуг тощо).

Слабкий обернений зв'язок має місце також між часткою ПДВ у доходах бюджету та зміною обсягів сільгосппродукції. Подібна ситуація із щільністю зв'язку останнього показника, а також інвестицій,

обсягу вироблених послуг та роздрібного товарообороту, із часткою видатків на основні галузі економіки у видатках бюджету.

Таблиця 2

Матриця взаємозв'язку основних інструментів фіскальної політики та ознак поведінки фірм як елементів ринкової кон'юнктури (ринкових структур)

	Дефіцит зведеного бюджету, у % до ВВП	Доходи з податку на прибуток підприємств, % (частка) у доходах	Доходи з ПДВ, % (частка) у доходах	Видатки на основні галузі економіки, % (частка) у видатках	Інвестицій, %, темпи зростання	Обсяг промислової продукції, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	Обсяг продукції сільського господарства, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	Обсяг реалізованих послуг, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	Роздрібний товарооборот, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	Сальдо поточного рахунку платіжного балансу, % до ВВП	Малі підприємства, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	Темп інфляції, %	Рівень безробіття за МОП, %	Динаміка реального ВВП, % до попереднього року
Дефіцит зведеного бюджету, у % до ВВП	1,00	0,67	0,72	0,75	-0,84	-0,73	-0,39	-0,66	-0,63	-0,56	0,53	0,24	-0,80	-0,73
Доходи з податку на прибуток підприємств, % (частка) у доходах	0,67	1,00	0,63	0,68	-0,65	-0,83	-0,43	-0,69	-0,85	-0,58	0,32	0,67	-0,84	-0,86
Доходи з ПДВ, % (частка) у доходах	0,72	0,63	1,00	0,72	-0,66	-0,49	-0,30	-0,60	-0,70	-0,44	0,79	0,58	-0,65	-0,56
Видатки на основні галузі економіки, % (частка) у видатках	0,75	0,68	0,72	1,00	-0,52	-0,59	-0,40	-0,42	-0,62	-0,30	0,44	0,39	-0,75	-0,60
Інвестицій, %, темпи зростання	-0,84	-0,65	-0,66	-0,52	1,00	0,85	0,54	0,85	0,75	0,76	-0,37	-0,24	0,68	0,88
Обсяг промислової продукції, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	-0,73	-0,83	-0,49	-0,59	0,85	1,00	0,61	0,70	0,74	0,75	-0,14	-0,27	0,75	0,97
Обсяг продукції сільського господарства, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	-0,39	-0,43	-0,30	-0,40	0,54	0,61	1,00	0,43	0,44	0,62	-0,15	0,04	0,34	0,63
Обсяг реалізованих послуг, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	-0,66	-0,69	-0,60	-0,42	0,85	0,70	0,43	1,00	0,92	0,77	-0,47	-0,42	0,51	0,80
Роздрібний товарооборот, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	-0,63	-0,85	-0,70	-0,62	0,75	0,74	0,44	0,92	1,00	0,67	-0,47	-0,65	0,65	0,85
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу, % до ВВП	-0,56	-0,58	-0,44	-0,30	0,76	0,75	0,62	0,77	0,67	1,00	-0,38	-0,16	0,41	0,79
Малі підприємства, темпи зростання до відповідного періоду попереднього року, %	0,53	0,32	0,79	0,44	-0,37	-0,14	-0,15	-0,47	-0,47	-0,38	1,00	0,31	-0,23	-0,21
Темп інфляції, %	0,24	0,67	0,58	0,39	-0,24	-0,27	0,04	-0,42	-0,65	-0,16	0,31	1,00	-0,60	-0,40
Рівень безробіття за МОП, %	-0,80	-0,84	-0,65	-0,75	0,68	0,75	0,34	0,51	0,65	0,41	-0,23	-0,60	1,00	0,77
Динаміка реального ВВП, % до попереднього року	-0,73	-0,86	-0,56	-0,60	0,88	0,97	0,63	0,80	0,85	0,79	-0,21	-0,40	0,77	1,00

І, нарешті, розглянемо тісноту зв'язку між показниками функціонування фірм і ознаками макроекономічної стабільності. Між динамікою реального ВВП та основними ознаками поведінки фірм, окрім зміни обсягу сільгосппродукції існує тісний прямиий зв'язок. Найвищий він стосовно зміни обсягу

промислової продукції та обсягу інвестицій. Це пов'язане з тим, що саме зростання цих показників прямо впливає на реальний ВВП і є основним джерелом його формування. Що ж до інших залежностей, то тісний обернений зв'язок має місце між темпами інфляції та динамікою роздрібного товарообороту (0,65), проте ця тіснота незначна. Тісний прямий зв'язок існує між динамікою інвестицій (0,68), обсягів промислової продукції (0,74, порівняно тісніший) та роздрібного товарообороту (0,64) та рівнем безробіття.

Звичайно дане дослідження не може дати уявлення про усі заходи стабілізаційної політики. Крім того, розглядаючи поведінку фірм в умовах ринкової кон'юнктури, слід звернутися також і до поведінки домогосподарств. Адже між ними існує природний зв'язок і наслідки кризових явищ на цей зв'язок впливають. Проте це таке широке поле для досліджень, що вони продовжуватимуться нами і надалі.

Що ж стосується аналізу впливу фіскальної політики на поведінку фірм в умовах стабілізації кризових явищ в економіці України, ми вважаємо, що наслідки цього впливу є неоднозначні, оскільки усе ще відсутня чітка тенденція до покращення стану у сферах цін, зайнятості та виробництва. Однак, з урахуванням виявлених за допомогою статистико-математичних методів закономірностей можемо дійти такого висновку. У процесі формування та реалізації заходів стабілізаційного механізму (моніторингу), необхідно враховувати можливі сценарії змін у поведінці фірм унаслідок змін інструментів фіскальної політики. Особливо, коли ці зміни стосуються змін у податках та дефіциті бюджету.

Література

1. Базилевич В.Д. Макроекономіка : підручник / Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. ; за редакцією В. Д. Базилевича. – 3-є вид., випр. – К. : Знання, 2006. – 623 с.
2. Панчишин С.М. Макроекономіка : навчальний посібник для вузів / Панчишин С.М. – К. : Либідь, 2005. – 613 с.
3. Орловська О.В. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки та шляхи подолання [Електронний ресурс] / О.В. Орловська // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України : збірник наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.2. – С. 197– 202. – Режим доступу : <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/3957/1...98.pdf>
4. Мельник А.О. Світові економічні кризи в економіці України та їх наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/22.pdf>
5. Податки в Україні: від каральної до стимулюючої функції [Електронний ресурс] // Збірник наукових статей. Серія "Безпека економічних трансформацій" ; за ред. Я. А. Жаліла.. – К. : Альтерпрес, 2003. – Вип. 22. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/Jalilo22/index.htm>.
6. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Загрози економічної кризи для України та шляхи її попередження : аналітична доповідь / Експертно-аналітичний центр „Соціум”. – К., 2005. – 63 с.
8. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.
9. Хомяков В.І. Економіка сучасної України / В.І. Хомяков, І.В. Бакум. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – 355 с.

Надійшла 03.10.2015; рецензент: к. е. н. Гронтковська Г. Е.